

צער החולה - צער השכינה

ביאור ועיון במאמר של רבי חיים מוולוז'ין / רוח חיים, על פרקי אבות ג ב

(המילים המודגשות הן ציטוט המקור)

דן סתר

להערות: daniadn@gmail.com

מוקדש לרפואת אלעז חי בן מרים

ביאור

אמרו רבותינו זיכרונם לברכה (ראש השנה כט א) במשנה בנוגע לפסוק העוסק במלחמת ישראל בעמלק (שמות יז יא), "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל [וכאשר יניח ידו וגבר עמלק]", ושאלו רבותינו במשנה: וכי ידיו של משה [עושות מלחמה או שוברות מלחמה]? אלא לומר לך, בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה, לשמים, ומשעבדין את ליבם לאביהן שבשמים, היו מתגברין - מנצחים, [ואם לאו היו נופלים] כו' וכן בנחש הנחושת בפרק כא בחומש במדבר, שם התלוננו עם ישראל "למה העליטנו ממצרים" ושלח ד' את הנחשים השרפים שהרגו בעם ישראל עד שמשוה הכין צורה של נחש ושם אותו על המטה וכל מי שהסתכל בנחש התרפא, עיין שם כל העניין - שם שאלו רבותינו "וכי נחש ממית או נחש מחיה? אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את ליבם לאביהן שבשמים היו מתרפאים ואם לאו היו נימוקים", הכוונה, מתחזקים במחלתם.

והכוונה הוא, אחרי אשר ידענו - בגלל שידענו, כי העונשים שנותן ד' לחוטאים, אינם באים בתורת - בתפקיד - נקמה, כמו עונש של בשר ודם שלרוב מעניש ממניעים אנוכיים, מתוך רגשות נקמה, מה שאין כן ד' שמעניש רק בהכרח, שאצל ד' העונש הוא נגזרת הכרחית של חטאיו של האדם, כי החטא בעצמו מלפפתו לאדם, כמו שאמרו רבותינו (עבודה זרה א וכן בסוטה ג ב) "כל העובר עבירה אחת מלפפתו ומוליכתו ליום הדין", וצריך חבטה וניעור רוחניים להפרידו מן החטא וללבנו ולרחצו - את נשמת האדם.

ואם כן, שהייסורין שד' מביא הם לא מתוך נקם אלא לטובתנו, יפלא מאוד, הכוונה, תמיהה גדולה מתעוררת על התחינות שמתחננים אנחנו לד' על הצרות שיסורו מאתנו, והוא - ד' מתנהג עמנו ממש כמו אֵם הרוחצת את הבן במים חמים קצת כדי להסיר הזוהמא ממנו. האם יבקש הבן מאימו: "הניחני! חוס ורחם עלי!"?! הלא לא יעשה כן כי אם תינוק קטן בן שנה, אשר לא ידע כי מצאותו - מלכלוכו לא רחץ, ואיך נעיז פנינו אנחנו לבקש כן מד' שלא ינקה אותנו מחטאינו על ידי הייסורין?

אם כן אפוא, על פי מסקנת הדברים, אין לנו להתפלל אלא רק על צרות כלל ישראל, במקום שיש חילול שמו יתברך שמו, אשר אך למענו יעשה. עלינו להתפלל להצלה מהצרות הבאות על עם

ישראל בגלל חילול שם שמיים שנגרם מצרות אלו, וכן, שרק למען כבוד שמו המחולל "יעשה", הכוונה, יבטל את הייסורים.

וגם בצרות יחיד, צרות הבאות על האדם הפרטי שבישראל, **יתפלל לד' על זה האופן**, הכוונה, שיבקש את תשועתו הפרטית למען ד', **כמאמר חז"ל (סנהדרין מו א): "אמר רבי מאיר בזמן שהאדם מצטער, מפרש רש"י: "שפורענות באה אליו בעוונתו", השכינה, מה לשון אומרת? באיזה סגנון השכינה מתבטאת ומצטערת? היא אומרת: קלני מראשי, הכוונה, בלשון סגי נהור, ראשי כבד עלי ["קלני מזרועי" - זרועי כבדה עלי], כמו שאומר אדם עייף ויגע. וכביכול משתתף הוא - ד' - בצער של כל יחיד**, אפילו בצערן של הרשעים, כמו שממשיכה שם המשנה ואומרת "אם כן המקום מצטער על דמן של רשעים שנשפך - קל וחומר על דמן של צדיקים". **וכמו שכתוב - עתה מביא ראה נוספת לכך שיש לד' צער על ידי חטאינו - 'לא די שחוטאים אלא שמטריחים אותי איזה פורענות להביא כו' - לשון הגמרא (שבת קמה ב): "לא דיין לישראל שחוטאין לפני, אלא שמטריחין אותי לידע איזו גזירה קשה אביא עליהן", כי כביכול זהו לטורח עליו. אמר "כביכול" משום שוודאי שאת עצמות ד' לא שייך לתאר בשום מילה ותואר, וודאי שלא בתארים אנושיים כטורח, צער, כעס וכדומה, וכפי שמסביר ר' חיים בארוכה בנפש החיים (שער ב פרקים ב-ד); רק בכל מה שנוגע לגילוי ד' בעולמות, לקשר שלו איתנו, בבחינת "דברה תורה בלשון בני אדם", הותרו התארים ומהבחינה הזו, לכאורה אנו מטריחים את ד' משום שאם היינו מתנהגים כראוי לא היה צורך להתעסק בעניינים הללו.**

כו' על כל פנים, התפילה צריכה להיות לא על הצער שלנו, כי אם על צער השכינה, וכמו שכתוב לגבי חנה (שמואל א י) שהייתה מרת נפש, והיה לה צער פרטי אישי מתוך כך שלא היו לה ילדים, בנוסף על הצער הפרטי שגרמה לה פנינה, **ועם כל זה "ותתפלל" - כשהיא התפללה, הכוונה שלה הייתה אך [רק] "על ד'" על צער השכינה שיש בדבר. וכמו שכתוב (ברכות לא ב) "ואמר רבי אלעזר כו' "ותתפלל על ד'" - מלמד שהטיחה דברים כלפי מעלה", רצה לומר, התכוון רבי אלעזר לומר: אמרה חנה לפני ד' לְמָהּ ראוי שיגיע לך צער מזה שאני כֹּה מצטערת? וכן לְשָׁבְחוֹ של משה דרשו רבותינו זיכרונם לברכה (ברכות לב א) בפרשת המתאוננים (במדבר פרק יא) שם כתוב (פסוק ב) "ויצעק העם אל משה ויתפלל משה אל ד' ותשקע האש" ודרשו חז"ל "אל תִּקְרִי [אל תקרא בפסוק בצורה כזו: אֵל ד' אלא [בצורה כזו: 'עַל ד'"], והכוונה, שמשה התפלל לד' שירחם עליהם משום צער השכינה שנגרם מהמצב בו ישראל נענשים.**

ועל דרך זה יובן מה שנאמר במשנה בה פתחנו את המאמר, שם שאלנו, לגבי ציווי ד' למשה לעלות לגבעה "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכאשר יניח ידו וגבר עמלק" (שמות יז יא): "וכי ידיו של משה [עושות מלחמה או שוברות מלחמה?], אלא כל זמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה, מה הכוונה במילה "מסתכלין כלפי מעלה"? מסביר רבי חיים: רצה לומר, לחוש לְהִפָּגֵם של מעלה - כאשר תפילת עם ישראל, כאשר מעשי עם ישראל מונעים מתוך הרצון לתקן את הפגם - חילול כבוד השכינה - אז היה גוברים ונוצחים.

כן יעצנו התנא בפרקי אבות, דרכו התחיל רבי חיים לעסוק בנושא שלנו, ואמר (ג ב): **"הוי מתפלל בשלומה של מלכות"** - והכוונה הפנימית היא, לא למלכות בשר ודם, לא להנהגה המדינית, אלא למלכות שמים, ובשלומה של מלכות שמים, כאשר לא יהיה חילול שם שמים, יהיה גם **לך שלום**.

עיון

לעניות דעתי מאמר זה של רבי חיים מוולוז'ין יסודי הוא עד למאוד.

פעם למדתי, שמהבחינה החיצונית, הרבה פעמים, דומים הם ההפכים, דוגמא לדבר: "יפה שתיקה לחכמים" (דרך ארץ רבה פרק ז) ומאידך - "גם אוויל מחריש חכם יחשב, אוטם שפתיו נבון" (משלי יז כח). בדומה לכך, יכולה תפילת הצדיק ותפילת האדם הפשוט להיעשות באותו האופן, אך התהליך, התהיות, הקושיות והתירוצים אותם חווה הצדיק לעומת האדם הפשוט שלא חווה אותם, משנות את כל התמונה. כך, ניתן להבין את מה שהביא ה'משנה ברורה' (כה מב) על רבי שמשון מקינון, ש"אחר שלמד קבלה היה מתפלל כתינוק בן יומו". האם יעלה על הדעת שהוא חזר להתפלל כתינוק בן יומו כאילו לא למד את כל מסתורי הקבלה? האם הוא מחק הכל מזיכרונו? וודאי שלא! אלא שלימוד הקבלה הביא אותו לתפילה זכה וטהורה כתפילתו של תינוק בן יומו. ואינה דומה תפילה 'כתינוק בן יומו' הנעשית מתוך פשטות ואפילו בורות, לתפילה 'כתינוק בן יומו' הנעשית לאחר לימוד מעמיק.

אם כן, המגמה של רבי חיים מוולוז'ין בדברים שכתב, לעניות דעתי, לא הייתה לשנות סדרי כוונות התפילה אלא להעביר אותנו מהלך שאחריו נחזור לאותה התפילה אלינו הורגלנו, אך מתוך נקודת מוצא אחרת. מתוך חוויה אחרת.

כלפי מה הדברים מכוונים?

על פי מה שאומר רבי חיים מוולוז'ין בקטע דלעיל, נמצא אפוא, כי אדם שלא מכוון בתפילתו על **חילול השם** - אם מדובר בצרת הכלל, או **בצער השכינה** - אם מדובר בצרת הפרט, תפילתו תפילת שווא, קטנונית וילדותית! מלאת טרוניא כלפי שמיא! שהרי, ה' הוא אב הרחמן, כל מה שעושה - לטובה, ואם כך, כיצד הינך מתפלל על פלוני שיבריא? והרי כך רצון ה', ולטובתו! "אף כך יסורין, בשעה שמשגרין אותן על האדם, משביעין אותן: שלא תלכו אלא ביום פלוני, ולא תצאו אלא ביום פלוני ובשעה פלונית, ועל ידי פלוני ועל ידי סם פלוני!" (עבודה זרה נה א) שמא, אם כוונתך כך, מוטב היה שלא תתפלל כלל! בבחינת 'שב ואל תעשה עדיף'

שתי תשובות מצאתי בדבר.

(א) צער השכינה, דבר נורא הוא. וכפי שמביא השל"ה הקדוש שאמרה בת הקול לחבורה הקדושה של ר' יוסף קארו ור' שלמה אלקבץ בצפת בחג השבועות, כי אם היו יודעים עד כמה צער השכינה גדול, לא היה עולה חיוך על דל שפתייהם כל השנה! אם כך, כיצד יכולים אנו, בשר ודם, להתפלל בצורה ישירה כלפי צער השכינה הנורא והאיום? הכיצד ניתן להכיל צער זה? האם ניתן להתחבר לצער השכינה באורח שכלי בלבד? ללא החושים הקושרים אותנו לגוף - גוף הכלל וגוף הפרט? ואף

אם יהיה זה אפשרי - האם זהו רצון ה'!¹ האם אדם שמרגיש בכאב מתפלל באותה כוונה כאותו אדם שלא מרגיש? בבחינת "גדולה הסרה טבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו להן לישראל" (מגילה יד א)²

לפי זה, להרגשת הצער הפרטי יש תפקיד. אפשר 'להיתקע' איתה, ואז באמת, היא מאבדת מערכה, נשמעת כטרוניא, ומצד שני, אפשר גם 'להעלות ממנה ניצוצות', להשתמש בכאב הפרטי כדי לעלות איתו אל ה', אל צער השכינה; ובמילים אחרות, הצער המוחשי, הכללי או הפרטי, יכול להביא אותנו לבקשה על צער השכינה³. שהרי, כאשר סיבת כל הייסורין ברורה ומובנת, כשם שלא תפלל האדם על צערו שלו, כך לא תפלל על צער השכינה, שכן, אם הכלל "הכל לטובה" חל כלפי בני האדם, מדוע שלא יחול גם כלפי מעלה?⁴

(ב) ידועה שיטתו של רבי ישראל מסלאנט כי החובה שלי היא לתת כבוד לחבר שלי, והשאלה 'האם הכבוד הזה יביא אותו לידי גאווה?' היא באחריותו של חברי, ובניסוח הלכתי: "אין 'לפני עיוור' במידות"⁵. על פי עיקרון זה, אפשר לומר, כי החובה שלי היא להתפלל על רפואתו של חברי,

¹ "גם העיד הה"ר אברהם הלוי כי בשנה הנזכרת הלך גם הוא שם (לקבר רשב"י. הע' העורך, וכן לקמן) והיה נוהג לומר בכל יום בברכת תשכון "נחם ה' אלוהינו את אבלי ציון" כו' וגם בהיותו שם אמר נחם כו' ואחר שגמר העמידה אמר לי מורי ז"ל (האר"י) כי ראה בהקיץ את רשב"י ע"ה עומד על קברו ואמר לו: אמור אל האיש הזה אברהם הלוי כי למה אומר נחם ביום שמחתנו? (ל"ג בעומר), והנה, לכן הוא יהיה בנחמה בקרוב ולא יצא חודש ימים עד שמת לו בן אחד וקבל עליו תנחומין" (שער הכוונות דרושי הפסח דרוש יב).

² "משה ידע שאין לב אנוש אלא עם שכל אנוש. הרי גם בדברים של יום יום רואים אנו שכאשר ניתן להבין את תכלית צערו של הזולת, כי אז הכאב על צערו פג. הנה משל כמעט ילדתי - הורים שמחים להושיט את התינוק שלהם לרופא שידקור אותו לחיסון. הרי הם שומעים את קול הבכי המעיד על כאבו ובהלתו. ואף שיש צביטה כלשהי בלב ההורה על כך, מכל מקום אין בזה כדי להכריע את השמחה ממש, על כך שניתן לחסן את ילדם ולהגן עליו מפני מחלות קשות כו' ידע משה שאין לחרוג ממגבלות השכל האנושי ועם זה לשמור על הלב של בן אדם, הלב הנרגש לצערו של הזולת, השותף לכאבו ודווה על צרתו. ומזה פחד משה רבינו - "כי ירא מהביט אל האלוהים"! כאשר ראה את הנוגשים מכים את אחיו מבני ישראל שלא הצליחו למלא את מכסת הלבנים, כאשר ראה את המצרים תופסים תינוקות ישראלים ודוחפים אותם לתוך חורים בחומה לסתום את מקום הלבנים החסרות, נקרע ליבו בתוכו וממעמקי נשמתו עלתה תביעה נועזה לפני כיסא הכבוד "למה הרעותה לעם הזה?" כו' לא זו בלבד שהתירוצים וההסברים של קצרי שכל וקטני מוחין, משתיקים ומדחיקים רגשות אנוש גורמים לאדישות ואפילו לאכזריות רחמנא ליצלן, קל וחומר אילו ניתן לאדם להבין באמת את דרכי מידת הדין, כי אז היה מאבד את צלם האדם". **הרב נחום אליעזר רבינוביץ, מאמר 'על השואה ועל התקומה', וחי בהם (אסופת מאמרים), עמודים 213-214.**

³ ישנו סיפור, כמדומני על אור החיים זצ"ל, שפעם העליב אותו אדם אחד. לאחר שהבין מה עשה, רץ מהר לבקש ממנו סליחה. אמר לו אור החיים, אל תדאג, כבר סלחתי לך. ומדוע? הסביר אור החיים: יודעים אנו כי כל חטא מכביד על כנפי השכינה, נמצא, שאם איני מוחל לך הריני מכביד על כנפי השכינה - ובזה אין רצוני. ברור הדבר, שלא הייתה כאן מחילה בהינף יד, בסתמא, מהפה ולחוץ. האור החיים באמת מחל לאותו אדם, ורק אז, הפנה תפילה כלפי מעלה שיסלח לו גם ה'. בדומה לכך, כותב הרב אריה לוי בצוואתו ("כצאת השמש בגבורתו", עמוד ריז): "התאמצתי תמיד להיות מן הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים, תיכף ומיד התפללתי שלא יענש שום אדם בסיבתי. **אמנם, לא הגעתי למדרגה למחול טרם שיבקש מחילה העולב מן הנעלב.**" והבן.

⁴ אלא שבשאלות אלו יפה השתיקה, וכפי שהתבטא הרמב"ם במורה נבוכים (ג כב) לאחר שסקר את ההשקפות בעניין "חלות הייסורים הגדולים והחמורים ביותר באדם השלם והתמים ביותר ביושרו" ואמר למסקנה: "החובה להיעצר בגבול זה".

⁵ "כלל גדל שרוב המידות הטובות, שימושן הן רק במה שנוגע לאדם כלפי עצמו. אכן, במה שנוגע לזולת - החובה להשתמש בכל עוז בהיפוכה, כגון בריחה מהכבוד - היא מידה יקרה, אולם כל זה

וכי האחריות שלו היא 'להצדיק על עצמו את הדין'.⁶ זו לא אחריותי לבחון מדוע באו עליו הייסורים, בבחינת 'בהדי כבשי דרחמנא למה לך?' (ברכות י א), האחריות שלי היא להיות ער ורגיש לצרותיו של חברי.

לכאורה, גישה זו מתעלמת מהצדק האלוהי המתגלם בייסורים! אך באמת, לא כן הדבר. מודים גם בעלי שיטה זו כי הייסורים הם לטובת האדם, אך זה בבחינת האמת האבסולוטית, מנקודת מבטו של ה' במרומים, אך עבודתנו, בשר ודם, להסתכל על המציאות בשני העיניים, לשם המחשה: העין הראשונה אומרת כי מי שאינו מתאבל על המת הרי זה אכזרי, והשנייה, כי מי שבוכה יותר מגי ימים רצוף, אומר לו ה', אין אתה רחמן יותר ממני!

תנהג כלפי עצמך, אך במה שנוגע לחברך השתדל להרעיק לו כבוד". **אבן ישראל ט. אור ישראל מב א. לענווים יתן חן עמוד קסט. וראה מוסר אביך לראי"ה קוק פרק ג פסקה ה.**

⁶ ובדומה לכך כתב הרב אהרון ראטה (שולחן הטהור, שער צדקה והכנסת אורחים דף קד עמוד א, מהדורה י"ב תשנ"ז) "ואם תאמר אחי, כיוון שהכל מושגח בהשגחה עליונה, ואין שום מקרה בעולם, יהיה לך תירוץ להשתמש מלעשות טובה לאיזה איש באמריך כי אם אני לא אשתדל בטוח זה האיש כי מן השמים יזדמנו לו אנשים אחרים להשתדל בעבורו. אבל כבר ידוע ומפורסם לכל דברי הרב הקדוש ר' משה לייב מסאסוב זי"ע, כי כל מידות רעות שברא הקב"ה המכוון מהם להכניס אותם להקדושה ולעסוק בהם לצורך עבודת ה', ואם תאמר מידת האפיקורסות למה ברא הקב"ה, ואיך יכולים להשתמש בזה לצורכי גבוה במידה רעה ומגונה כזו ח"ו, ואמר כי זו המידה נבראה להשתמש בה בעת יגיע אליו עני או סתם איש לעשות איזה טובה בעבורו להלוות ממון או לקבץ ממון וכדומה, אל תאמין כי בוודאי יזדמנו לו אנשים אחרים שישתדלו בעבורו, אלא תאחז במידת האפיקורסות לצורך גבוה כי באם אתה לא תשתדל עבורו או לא תלווה לו אז לא יהיה העני כלום".